

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Розвиток сільської місцевості передбачає покращення якості життя та економічного добробуту людей, які живуть у сільській місцевості, часто відносно ізольованій та малонаселеній. Розвиток сільських територій традиційно зосереджувався на експлуатації природних ресурсів, таких як сільське та лісове господарство. Однак сільські території змінилися внаслідок змін у глобальних мережах виробництва та урбанізації. Видобуток ресурсів і сільське господарство дедалі більше замінюються як домінуючі економічні двигуни туризмом, нішевими виробниками та відпочинком. Необхідність для сільських громад розглядати розвиток з ширшої перспективи призвела до більшої уваги до широкого кола цілей розвитку, а не просто до заохочення сільськогосподарського або ресурсного бізнесу. Для розвитку сільських територій вирішальне значення мають освіта, підприємництво, фізична і соціальна інфраструктура. Сільський розвиток також характеризується наголосом на місцевих економічних стратегіях. На відміну від міських територій, які мають багато спільного, сільські місцевості дуже відрізняються одна від одної, тому в світі існує багато різних підходів до розвитку сільських територій. Комплексний розвиток сільських територій формується за рахунок збалансованого поєднання потенціалу сільської території та сукупності (внутрішніх та зовнішніх) факторів, що забезпечують її розвиток. Визначено що комплексний розвиток сільських територій є системою взаємозумовлених, взаємопов'язаних і взаємодіючих потенціалів даної території та факторів, які забезпечують ефективність та прогресивність розвитку сільської території як у поточних умовах, так і в перспективі. Виниклі кризові явища свідчать про зниження платоспроможності населення, підвищення загрози продовольчій безпеці, погіршення стану проживання селян. Сучасні сільські території стикаються з пошуком нової ідейної бази, концептуальні положення якої дозволяють б, використовуючи внутрішні ресурси місцевості, диверсифікувати економіку та покращувати якісні параметри функціонування муніципальних утворень сільського типу В цьому

зв'язку пошук, обґрунтування та активізація суміжних сільському господарству видів економічної діяльності може розглядатися як своєрідний «драйвер» їхнього розвитку.

Ключові слова: розвиток, сільські території, механізм, соціально-економічний розвиток, спеціалізація

MIROSLAV KOZAK

National Scientific Center "Institute of Agrarian Economy"

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS

Rural development involves improving the quality of life and economic well-being of people living in rural areas, often relatively isolated and sparsely populated. Rural development has traditionally focused on the exploitation of natural resources, such as agriculture and forestry. However, rural areas have changed as a result of changes in global production networks and urbanization. Resource extraction and agriculture are increasingly being replaced as dominant economic engines by tourism, niche producers and recreation. The need for rural communities to view development from a broader perspective has led to a greater focus on a wide range of development goals rather than simply promoting agricultural or resource businesses. Education, entrepreneurship, physical and social infrastructure are crucial for the development of rural areas. Rural development is also characterized by an emphasis on local economic strategies. Unlike urban areas, which have a lot in common, rural areas are very different from each other, so there are many different approaches to rural development around the world. Comprehensive development of rural areas is formed due to a balanced combination of the potential of the rural area and a set of (internal and external) factors that ensure its development. It was determined that the integrated development of rural areas is a system of mutually determined, interconnected and interacting potential of this area and factors that ensure the efficiency and progressiveness of the development of rural areas both in the current conditions and in the future. The emerging crisis phenomena indicate a decrease in the solvency of the population, an increase in the threat to food security, and a deterioration in the living conditions of the peasants. Modern rural areas are faced with the search for a new ideological base, the conceptual provisions of which would allow, using the internal resources of the area, to diversify the economy and improve the quality parameters of the functioning of rural-type municipal entities. as peculiar the "driver" of their development.

Keywords: development, rural areas, mechanism, socio-economic development, specialization

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Сучасні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, високоефективного конкурентоспроможного аграрного сектору, розв'язання соціальних проблем села. Прояв бідності виходить за межі поділу між містом та селом, має субрегіональний та регіональний контексти. Таким чином, координація ініціатив розвитку сільських територій, які сприяють сталим джерелам існування шляхом зусиль на глобальному, регіональному, національному та місцевому рівнях, залежно від обставин, є критично важливою, і це має велику цінність. Стратегії розвитку сільських територій повинні враховувати віддаленість і потенціал сільської місцевості та забезпечувати цілеспрямовані диференційовані підходи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання пошуку шляхів стійкого та ефективного розвитку сільських територій є досить актуальними нині. Теоретико-прикладні, методологічні, практичні аспекти сталого розвитку сільських територій досліджено в наукових працях А. Антонова, В. Боршевського О.А. Дудзак, В.С. Загорського, Є.М. Борщук, В.К. Збарського, Л.А. Фаріон, В.В. Россохи, М.О. Плотнікової., М. Кропивка, М. Маліка. Однак проблемі соціально-економічного розвитку сільських територій присвячено недостатньо уваги і необхідне подальше дослідження

Формулювання цілей статті

Мета статті визначити та обґрунтувати організаційно-економічні аспекти розвитку сільських територій

Виклад основного матеріалу

Ключові напрями розвитку сільської місцевості зазначені у Постанові КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [1] та у Постанові КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» [2]. у 2015 році було схвалено Концепцію розвитку сільських територій, яка окреслює головні пріоритети розвитку сільських територій та механізм підготовки аграрного й сільського сектору держави до функціонування в умовах Зони вільної торгівлі з ЄС [3].

У Постанові КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» визначена категорія «сільські території у несприятливих умовах»: «територіальні громади, що одночасно мають такі характеристики, як щільність сільського населення нижче 15 осіб на кв. кілометр, відстань до найближчих міст з населенням більше 50 тис. осіб понад 30 хвилин на автомобілі (орієнтовно 40 кілометрів автомобільними дорогами з твердим покриттям), чисельність населення скоротилася у період 2008–2018 років більш як на 30 відсотків» [2].

Раніше розвиток населення певної території розглядалося як економічне явище, виражене у зростанні ВВП у абсолютному вираженні, та її зростання душу населення. Поняття «розвиток» супроводжується підвищенням рівня життя, зниженням безробіття, злиднів серед населення та забезпеченням економічного зростання.

У сучасному розумінні «розвиток території» (сільської та міської) розглядається з позиції соціального розвитку, що виражається у підвищенні якості життя населення на певній території, що є соціальними змінами, що забезпечують рівні можливості ширшій кількості мешканців, які користуються суспільними благами – охороною здоров'я, освітою, культурним. обслуговуванням, житловими благами тощо.

Метою розвитку сільських територій є гарантоване збереження та можливість розвитку території як цілісної соціо-екологоекономічної системи.

Не можна приймати розвиток як суто соціальний процес, слід враховувати роль економічної складової. Забезпечення сталого економічного розвитку виступає головним чинником створення умов життєдіяльності населення, підвищення доходів душу населення, зростання купівельної спроможності, підвищення життя. Рівень соціального розвитку є мірою досягнутого рівня економічного розвитку суспільства

Вектор дослідження зарубіжних вчених [4,5], навпаки, переважно спрямований на вивчення нової моделі економічного розвитку у сільській місцевості. При цьому особлива увага приділяється аналізу галузевої структури та зв'язків між сільським господарством та несільськогосподарськими видами економічної діяльності.

Група дослідників у складі Philip Lowe, Jeremy Phillipson, Amy Proctor та Menelaos Gkartzios у роботі «Експертиза в галузі розвитку сільських районів: концептуальний та емпіричний аналіз» [6] вивчила еволюцію моделей розвитку сільських територій та генерації знань за останні десятиліття та запропонувала концепцію народного досвіду, і спробувала розглянути його склад, спираючись на якісні дослідження.

При цьому S. Shortall у статті «Соціальні чи економічні цілі, громадянська інтеграція чи ізоляція? Аналіз теорії та практики розвитку сільських територій» [7], заснованої на роботах Р. Патнема, наводить результати дослідження розвитку сільських територій, в яких доводить, що виниклі в процесі їх розвитку труднощі пов'язані з нереалістичними очікуваннями, неадекватною постановкою цілей та відсутністю відповідальності органів регіонального управління. Нею висловлюється припущення, що проблеми, що породжуються сільських територіях, мають вирішуватися не так на місцевому, але в федеральному рівні.

У роботі китайських учених Hualou Long, Jian Zou, Jessica Pykett, Yurui Li «Аналіз розвитку сільських перетворень у Китаї з початку нового тисячоліття» [8] виокремлено залежність перетворення сільських районів Китаю на основі оцінки трьох систем показників: рівень розвитку сільських районів, рівень трансформації сільських районів та рівень координації між міськими та сільськими районами. Дослідники вважають, що у новому столітті під тиском швидкої індустріалізації та урбанізації розвиток трансформації сільських територій лише відповідно до їх типу призведе до ефективного розвитку сільських

територій регіону та покращення відносин між містом та селом. У статті робиться припущення, що ефективнішим способом формування скоординованої моделі розвитку міських і сільських територій Китаю може стати облік багатомасштабного характеру регіональної нерівності у перетворенні та розвитку сільських територій, а також удосконалення державної політики розвитку сільських територій, спрямованої на різні види перетворень сільських.

Комплексний розвиток доповнює ефективну територіальну спеціалізацію, забезпечує успішніший розвиток галузей спеціалізації, диверсифікує галузеву структуру господарства регіону і тим самим підвищує стійкість функціонування всього територіального та суспільно-природного комплексу.

Галузева спеціалізація накладає відбиток на параметри розвитку сільських територій. Переваги та недоліки, можливості та загрози для сільських територій залежно від переважання тієї чи іншої галузі економіки зведені нами у таблицю 1.

Таблиця 1

Фактори розвитку сільських територій в залежності від галузевої спрямованості їх економіки (SWOT-аналіз)

Параметри	Спрямованість економіки сільських територій		
	Багатогалузева (переважає сільське господарство)	Біогалузева	Полігалузева
Переваги	зосередження ресурсів в одній галузі та орієнтація на отримання максимального обсягу ефектів від неї функціонування.	синергія взаємодії двох домінуючих галузей. Взаємне страхування економіки території від занепаду однією з галузей.	максимальне використання можливостей території. Захищена від «галузових шоків» економіка.
Недоліки	Залежність від природного фактора, обмеженість ринкового маневрування	Суперечності між галузями у питаннях залучення ресурсів (трудових, бюджетних)	Розосередження трудових ресурсів з галузям. Зняття «вершків» з ресурсною бази території без глибокого та раціонального використання ресурсів
Можливості	Поглиблення виробничих ланцюжків та отримання продукції з високою ступенем переділу, використання природного потенціалу для формування нових напрямків отримання доходу.	Можливості кластеризації та полігалузевої інтеграції. Використання потенціалу галузей для організації нових видів економічної діяльності	Можливості полігалузевої інтеграції та кластеризації, використання різних комбінацій та поєднань галузових видів діяльності при розробці нових проектів економіки.
Загрози	Наростання аридності та перезволоженості (природні ризики), відтік працездатного населення, загальна непривабливість сільськогосподарських видів діяльності	Ризики поглинання однією галуззю інший. Ризики перманентних млявих конфліктів між суб'єктами господарювання.	Ризики можливою переоцінки потенціалу взаємодії галузей.

Джерело: розроблено на основі [9]

В інституційному аспекті – сільські території це «авансцена» функціонування різноманітних інститутів суспільного та приватного характеру. За період існування країни сільські території втратили колективні форми виробничих інституційних структур. Виникли коопераційні, інтеграційні та кластерні інститути організації сільськогосподарського виробництва та переробки сільськогосподарської продукції. Водночас ускладнилася структура контролюючих, керуючих, координаційних та забезпечують інститутів.

Першочерговими завданнями комплексного розвитку сільських територій є:

- підвищення привабливості щодо проживання на селі;
- створення в сільській місцевості господарських систем, що саморозвиваються, на підставі формування економічного обороту місцевих ресурсів у результаті;
- розвиток місцевого самоврядування для формування соціальноорганізованого та відповідального громадянського суспільства на селі;
- створення ефективної міжсекторної взаємодії влади, агропромислового бізнесу та сільського суспільства;

➤ використання тісних взаємин між селом та містом, що становлять значний резерв у розвитку сільської економіки;

➤ підвищення конкурентоспроможності сільських територій.

Комплексний підхід багато в чому визначає прискорений розвиток сільської спільноти, яка, крім виконання виробничих та соціально-економічних функцій, повинна забезпечувати комплексну реалізацію суспільних благ, підтримувати міжсекторну взаємодію, надавати підтримку позаміській інфраструктурі, розвивати сільський спосіб життя, сільську культуру, історичні та природно-ресурсні ландшафти.

У сучасних умовах комплексний розвиток сільських територій передбачає необхідність зосереджуватись на всіх сферах життя (економічної, соціальної, політичної, культурної, екологічної та географічної). Крім того, необхідно включити місцеві зацікавлені сторони у процес розвитку, а також інтегрувати взаємодію з іншими територіями

Комплексний розвиток сільських територій формується за рахунок збалансованого поєднання потенціалу сільської території та сукупності (внутрішніх та зовнішніх) факторів, що забезпечують її розвиток. Комплексний розвиток сільських територій є системою взаємозумовлених, взаємопов'язаних та взаємодіючих потенціалу даної території та факторів, які забезпечують ефективність та прогресивність розвитку сільської території як у поточних умовах, так і в перспективі.

Необхідно умовно поділити всі чинники розвитку на внутрішні та зовнішні. І, в свою чергу, потрібно фактори розвитку внутрішнього середовища сільських територій умовно розділити на п'ять напрямків, вибір яких зумовлений, у тому числі, складовими сталого розвитку:

1) соціальні – комплекс показників, у яких населення реалізує свої потреби життєдіяльності у суспільстві: розвиток інститутів громадянського суспільства, наявність і цінність історичного/ культурного розвитку території;

2) економічні - комплекс показників, які свідчать про зміну рівня життя населення території, що розглядається: динаміка числа робочих місць, розвиток виробничого потенціалу;

3) екологічні – комплекс показників, які свідчать про збереження навколишнього середовища від можливих негативних впливів: «вписаність» у природно-ландшафтне середовище, динаміка співвідношення земель сільгосппризначення та земель населених пунктів; наявність та стан природоохоронних територій;

4) інфраструктурні – комплекс характеристик, що свідчать про рівень розвитку інфраструктури території: поява енергозберігаючих та енергоефективних технологій, комфортне середовище проживання, більш гармонійне зонування території;

5) цифровізації - комплекс характеристик, що свідчать про рівень розвитку ІТ-інфраструктури та цифрових технологій: телемедицина, дистанційна освіта, робота онлайн, робототехніка та ін.

Усі п'ять факторів розвитку внутрішнього середовища дають цілісне уявлення про сільську територію, її можливості, що дозволяє достатньо адекватно уявити основні напрямки її розвитку. Абстрагуючись від стану потенціалу території та внутрішніх факторів розвитку, які мають свої особливості для кожної конкретно взятої сільської території (незважаючи, на схожість природних умов і розвитку інфраструктури, розглянемо ряд факторів зовнішнього середовища, що надають систематичний вплив на розвиток усіх сільських територій:

1) технологічні – сукупність показників, що з розвитком науки та використанням досягнень НТП в економіку;

2) територіальні – сукупність характеристик, що описують динаміку взаємодії між сусідніми територіями та регіонами та сприяють їх розвитку;

3) політичні – сукупність показників, що з діями федеральної влади щодо сільських територій;

4) культурні – сукупність показників, що описують динаміку релігійних вчень і моральних позицій.

Здоровий та динамічний сільськогосподарський сектор є важливою основою розвитку сільських територій, створюючи міцні зв'язки з іншими секторами економіки. Засоби існування в сільській місцевості збільшуються завдяки ефективній участі сільського населення та сільських громад в управлінні їхніми власними соціальними, економічними та екологічними цілями шляхом розширення прав і можливостей людей у сільській місцевості, особливо жінок і молоді, у тому числі через такі організації, як місцеві кооперативи та шляхом застосування нижнього підхід вгору.

Тісна економічна інтеграція сільських територій із сусідніми міськими територіями та створення сільської зайнятості поза сільськогосподарськими підприємствами можуть зменшити диспропорції між селом і містом, розширити можливості та сприяти утриманню кваліфікованих людей, у тому числі молоді, у сільській місцевості.

Існує значний потенціал для створення робочих місць у сільській місцевості не лише у сільському господарстві, переробці сільськогосподарської продукції та сільській промисловості, але й у розбудові сільської інфраструктури, у сталому управлінні природними ресурсами, відходи та залишки.

Сільські громади в країнах, що розвиваються, все ще стикаються з проблемами, пов'язаними з доступом до базових послуг, економічними можливостями та певним ступенем неузгодженості щодо планування, пов'язаного з розривом між селом і містом.

Інвестиції в охорону навколишнього середовища, сільську інфраструктуру, охорону здоров'я та освіту в сільській місцевості мають вирішальне значення для сталого розвитку сільських територій та може підвищити національний добробут. Окрім задоволення основних потреб, інвестиції мають бути пов'язані з потенціалом підвищення продуктивності та доходу.

Необхідно звернути увагу на вразливість сільського населення до економічної та фінансової кризи, зміни клімату та нестачі води. Успіх сталого розвитку сільських територій залежить, зокрема, від розробки та впровадження комплексних стратегій боротьби зі зміною клімату, посухою, опустелюванням і стихійними лихами. Відповідні дії включають:

- сприяння викоріненню бідності в сільській місцевості;
- сприяння плануванню та складанню бюджету, зважаючи на інтереси бідних на національному та місцевому рівнях;
- задоволення базових потреб і покращення надання та доступу до послуг як передумови покращення засобів до існування та як сприятливого фактора залучення людей до продуктивної діяльності;
- забезпечення програм соціального захисту для вразливих домогосподарств, зокрема людей похилого віку, осіб з обмеженими можливостями та безробітних, що проживають у сільській місцевості.

До цього часу розвиток села залежить від допомоги з боку влади та інвесторів. Однак зовнішні внески обмежені через поточні нестабільні фінансові умови донорів. Як наслідок, сприяння розвитку сільських територій вимагає ефективних зовнішніх вкладів для отримання достатніх результатів і здатне породжувати подальші покращення. Тому, щоб це було реалізовано, питання розвитку необхідно розглядати всебічно. Необхідне також максимальне використання людських і матеріальних ресурсів у сільській місцевості. Деякі потенційні підходи описані нижче.

Ендогенний розвиток:

❖ наголошення на комплексному місцевому розвитку для захисту прав людини, людського розвитку та якісного прогресу рівня життя на основі збереження довкілля та сталого соціального розвитку.

❖ прийняття підходу до розвитку, який сприяє розвитку міжгалузевих відносин шляхом всебічного використання місцевих ресурсів, техніки, галузей, людських ресурсів, культури та мереж, приділяючи цінність змішаним економічним ситуаціям. Крім того, необхідне запровадження необхідних нормативних актів, що сприятимуть співпраці між містами та місцевою економікою.

❖ сприяння участі громади у виробленні політики. Створення місцевої автономії через участь громади, децентралізацію та місцеве самоврядування. Водночас участь місцевих органів влади в реалізації проєктів з урахуванням регіональних реалій.

Спільний розвиток Сприяння розвитку людських і фізичних ресурсів у сільській місцевості потребує визнання того факту, що місцеві жителі самі є основними виконавцями проєктів розвитку. Якщо люди пасивно беруть участь у проєктах, вони стають неактивними і залежатимуть від зовнішнього впливу. Щоб уникнути цієї ситуації, потрібно щоб місцеве населення приймало участь у прийнятті рішень при плануванні проєкту та реалізації. Іншими словами, проєкт розвитку територій, який планують і реалізують самі місцеві жителі, має пріоритет, оскільки місцеві матеріали та людські ресурси ефективно використовуються завдяки ініціативі та відповідальності місцевих жителів. Місцева незалежність і сталий розвиток результатів проєкту розвитку посилюються ефективним використанням місцевих ресурсів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Важливо розуміти, що розвиток сільських територій сьогодні є більш важливим, ніж у минулі часи, у прогресі еволюції країни. Крім того, це стратегія, що намагається покращити продуктивність, вищу соціально-економічну рівність та стабільність у соціальному та економічному розвитку

Розвиток сільських територій дозволяє покращити якість життя сільських громад і запобігти депопуляції регіонів, які постраждали від сільського відтоку. Економічна стабільність, досягнута завдяки діям у сільській місцевості та керована сільським господарством. Є фундаментальною для зростання нації.

Література

1. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова КМУ від 6 серпня 2014 року № 385. URL: <https://u.to/AYpyGg>.
2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки: Постанова КМУ від 5 серпня 2020 року № 695. URL: <https://u.to/КоруGg>.
3. Концепція розвитку сільських територій: Розпорядження КМУ від 23 вересня 2015 року № 995-р. URL: <https://u.to/4olyGg>.
4. Belei S. Socio-economic content of definition «development of rural territories» and its relationship with the development of rural economy / S. Belei // KNOWLEDGE-International Journal. 2019. Vol. 32, №. 1. – P. 39-45
5. Wezel H. Brives/ Agroecology territories: places for sustainable agricultural and food systems and biodiversity conservation / Wezel, H. Brives, M. Casagrande, C. Clément, A. Dufour & P. Vandembroucke. // Agroecology and Sustainable Food Systems, 2016. 40:2. – P. 132-144.

6. Our Common Future. World Commission Environment and Development // Oxford University Press. 1987. – P. 383
7. Lowe Ph. Expertise in rural development: A conceptual and empirical analysis /Ph. Lowe, J. Phillipson, A. Proctor, M. Gkartzios // World Development. – 2019. – Volume 116, April. – P. 28-37
8. Kosenchuk O.V. Study of the problems of sustainable development of rural territories [Electronic source] / O.V. Kosenchuk, V.V. Aleshchenko, V.F. Stukach, A.V. Zinich, V.V. Leushkina // IJER Serials Publications. 2016. № 13 (6). – P. 2391-2407. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27591039>
9. Стратегічне дослідження регіонів України за допомогою SWOT-аналізу : кол. моногр. / за ред. О. Л. Тоцької. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – 180 с

References

1. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na period do 2020 roku: Postanova KМУ vid 6 serpnia 2014 roku № 385. URL: <https://u.to/AYpyGg>.
2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021–2027 roky : Postanova KМУ vid 5 serpnia 2020 roku № 695. URL: <https://u.to/KopyGg>.
3. Kontseptsiia rozvytku silskykh terytorii : Rozporiadzhennia KМУ vid 23 veresnia 2015 roku № 995-r. URL: <https://u.to/4olyGg>.
4. Belei S. Socio-economic content of definition «development of rural territories» and its relationship with the development of rural economy / S. Belei // KNOWLEDGE-International Journal. 2019. Vol. 32, №. 1. – P. 39-45
5. Wezel H. Brives/ Agroecology territories: places for sustainable agricultural and food systems and biodiversity conservation / Wezel, H. Brives, M. Casagrande, C. Clément, A. Dufour & P. Vandenbroucke. // Agroecology and Sustainable Food Systems, 2016. 40:2. – P. 132-144.
6. Our Common Future. World Commission Environment and Development // Oxford University Press. 1987. – P. 383
7. Lowe Ph. Expertise in rural development: A conceptual and empirical analysis /Ph. Lowe, J. Phillipson, A. Proctor, M. Gkartzios // World Development. – 2019. – Volume 116, April. – P. 28-37
8. Kosenchuk O.V. Study of the problems of sustainable development of rural territories [Electronic source] / O.V. Kosenchuk, V.V. Aleshchenko, V.F. Stukach, A.V. Zinich, V.V. Leushkina // IJER Serials Publications. 2016. № 13 (6). – P. 2391-2407. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=27591039>
9. Stratehichne doslidzhennia rehioniv Ukrainy za dopomohoiu SWOT-analizu : kol. monohr. / za red. O. L. Totskoi. – Lutsk : Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2013. – 180 s